

Асаналиев М.К., Эрен Ө.

ОКУУЧУНУН ТААНЫП-БИЛҮҮ ИШМЕРДҮҮЛҮГҮНДӨГҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮ ЖАНА ӨЗ АЛДЫНЧАЛУУЛУГУ

Асаналиев М.К., Эрен О.

АКТИВНОСТЬ И САМОСТОЯТЕЛЬНОСТЬ УЧАЩИХСЯ В ИХ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Таанып-билүү ишмердүүлүгүндө окуу процесси жөнүндөгү психологиялык педагоги-калык билимдер ишке ашат анын маңызы, максаты, принциптери, методдору, ыкмалары, уюштуруу жолдору.

Табияты боюнча чыгармачыл болуп эсептелүүчү таанып-билүү ишмердүүлүгүн пландоо, прогноздоо, максаттарды коюу, мазмунду ачуу, метод тандоо, каражат тандоо, окуучунун натыйжасын анализдөө билгичтиктерин камтыйт.

Таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн составдуу компоненттери болуп: иш-аракет багытталган объект; иш-аракеттин объекттин билүү (анын тутуму азыркы учурдагы абалы); анын маңызын түшүнүү; иш-аракет жолдорун билүү; жаңы кырдаалга иш-аракетти алып чыгуу. А.Н.Леонтьев ишмердүүлүктүн структуралык элементтерин бөлүп, анын иш-аракеттердин суммасына дал келбестиги көрсөтөт. Өз кезегинде иш-аракет ишенимдүүлүктүн жөнөкөй тутумдук бөлүгү болбостон, аны аткаруу каражаты катары кызмат кылат [1].

Окуу ишмердүүлүгүн бүтүндүгү ага кирген компоненттердин тыгыз байланышта болушу менен аныкталат: керектөөлөр жана мотивдер өз кезегинде окуу милдеттеринде жана иш-аракет жолдорунда ишке ашуучу тандалган максатка жетүү эмне үчүн зарылдыгын көрсөтөт. Окуу процессине бардык кесиндисинин натыйжасы бардык учурда көп жактуу, себеби окуучуну, тарбиялоону, инсандын түрдүү компоненттеринин-билим, билгичтик, көндүмдөн тартып, ишеним, дүйнөтааным, мүнөздүн эркине чейин өнүгүшүн камтыйт. Педагогикалык процесстин көп ченемдүүлүгү окуучунун таанып-билүү активдүүлүгүнүн жашыруун резервдерин аныктоо жөнүндө айтууга мүмкүндүк берет.

Окуу таанып-билүү активдүүлүгү ар түрдүүчө пайда болот. Окуучу мугалимди көңүл бөлүп угуп, сунуш кылынган материалды жана схеманы анын көрсөтмөсү менен толтура алат. Мындай тапшырмалар активдүүлүктү талап кылганы менен тууроо мүнөзүнө ээ, бул мугалимдин талабына жооп болуп саналат. Окуучунун активдүүлүгүнүн башка түрү, негизинде окуучунун таанып-билүү демилгеси, анын окуу ишмердүүлүгүнө кызуусу болгон окуучунун активдүүлүгү. Бул дагы бир топ жогорку деңгээл - окуучунун чыгар-

мачыл активдүүлүгү. Ал активдүү изденүүгө тандоону гана эмес, берилген милдеттерди чечүүгө зарыл болгон жолдорду тандоону билдирет. Бул баскычта жалпы кабыл алынганга окшобогон максатка жетүүнүн жеке жолдору бекемделет. Активдүүлүктүн жогорку деңгээли окуучуну таанып-билүүчүлүк өз алдынчалуулукка алып келет.

Ал билимге керектөөлөр, өз алдынча ой жүгүртүү билгичтиги, жаңы кырдаалды таануу жөндөмдүүлүгү алынган маалыматты гана эмес, аны табуу жолдорун да теренирээк түшүнүү менен мүнөздөлөт. Окуучунун таанып-билүүчүлүк өз алдынчалуулугунда башка бирөөнүн жардамсыз аракеттенүүгө умтулуу жана билүү кошулат, окуунун мотивациялык жана операциялык жагы биримдикте кызмат кылат.

Окуучунун таанып-билүү ишмердүүлүгүнүн жогорку деңгээли ишти уюштурууда, педагогикалык жетекчиликтин мүнөзүндө чагылдырылат. Ал окуучунун иш-аракетин башкаруу формасын кабыл алат. Мугалим окуучунун өз алдынча ишин багыттайт жана уюштурат, изилдөөчүлүк элементтердин санын көбөйтөт. Акыл ишинин активдүүлүгүнүн атмосферасында окуу процессине кызыгуу, алектенүү пайда болот.

Азыркы сабактын методикасында окуучуларга тышкы педагогикалык таасирлер менен алардын өнүгүшүнүн ички шарттарынын байланышына зор маани берилет.

Окуучунун таанып-билүүчүлүк ишмердүүлүгүн активдештирүү ой-жүгүртүүнүн өз алдынчалыгын, эмгек ыкмаларын колдонуунун, мектептеги андан тышкары практикалык ишмердүүлүктүн, жүрүм-турумдун мүнөздүн өз алдынчалыгынын зарыл шарты, ушул эле учурда пайда болуу белгиси. Окуу ишмердүүлүгүндө окуучунун өз алдынчалуулугу төмөнкү учурларда көрүнөт:

- Таанып-билүү тапшырмаларын оригиналдуу жолдор менен чечүүдө;

- Окуу китептеринде, мугалимдин баяндамасында даяр түрдө сунушталбаган жыйынтыктар менен жалпылоолорду так берүү;

- Үйрөнүлгөн фактылар менен кубу-луштарды жеке көз-караш менен баалоо;

- Мурда үйрөнүлгөн материалдан айырмаланган фактылык жана теориялык материалдарды анализдөөдө тиешелүү ой жүгүртүү операцияларын колдонууда.

Окуу ишмердүүлүгүндөгү өз алдынча-луулуку түшүнүгүндө окуучунун жаңы кырдаалда ориентир алуусунун, башкалардын ой жүгүртүүсүнөн көз карандысыз түрдө фактыны жана кубулушту сынчыл баалоо-сунун өз алдынчалуулугу сыяктуу белгилер өзгөчө бөлүү керек.

Иш аракеттин чыныгы өз алдынчалыгы анын негиздүүлүгү, башка таасирлердин бекемделбегендиги.

Ошентип, окуучунун окуу ишмердүү-лүгүнүн өз алдынчалыгы жана ой жүгүртүүчүлүк активдүүлүгү анын өз ара байланыштуу жагы катары кызмат кылат.

Өз алдынчалуулук интеллектуалдык активдүүлүктүн сапаттуу мүнөздөмөсүнүн бири. Окуучунун ишмердүүлүк мүнөзү илимий-изилдөөчүлүк иштин логикасына жакындаган учурда ал жогорку деңгээлге жетет. Бул өз алдынчалыктын чыгармачыл деңгээли. Ал окуучунун окуу ишмердүүлүгүн уюштурууда көрүнөт. Эң зарыл шарттардын бири мугалимдин жаңы билимди баяндоо процессинде окуучунун окуу материалын активдүү кабыл алуусун камсыз кылуучу ыкмалардын системасы.

М.И. Еникеев таануунун этаптарын жана ага тиешелүү окуу ишмердүүлүгүн активдештирүүчү ыкмаларды бөлөт:

1. Таанып-билүү көйгөйүн андоо. Мында негизги ыкмалар төмөнкүлөр: белгилүү фактыларды, билимдерди актуалдаштыруу, аларды өз ара жана проблемалуу жагдайдагы жаңы фактылар менен салыштыруу.

2. Таанып-билүү процессинде кубулуштан маңызга өтүү. Негизги ыкмалар жаңы фактыларды катар коюу, салыштыруу, окуучуну индуктивдүү ой жүгүртүү жыйынтыктарына өз алдынча жыйынтык чыгарууга ойготуу, ушул максатта багыт-точу суроолордун системасын колдонуу, жаңы фактыларды киргизүү.

3. Жалпылоодон жаңы кубулушка өтүү, жалпылоону конкреттештирүү.

Азыркы окуу процессинин маанилүү талаптарынын бири окуучулардын ишмердүүлүккө чыгармачыл мамиленин өнүгүшүн талап кылуу, изилдөөчүлөр белгилегендей, чыгармачыл ой жүгүртүү маанилүү болсо дагы, негизинен өздөштүргөн билимдин көлөмү, саны менен мүнөздөлбөйт. Бирок мында башкысы ой жүгүртүү процессинин структу-расы, акыл иш-аракетинин натыйжалуулугу, татаалдыгы, байлыгы. Чыгармачыл ишмер-дүүлүктүн айрым тышкы белгилерин көрсөтөбүз [2].

Биринчиден, ага ээ болгон окуучу өздөштүрүлгөн материалды баяндоодо башканын гана эмес өзүнүн да ой жүгүртүүсүнө, жыйынтыктарына далилдерине таянат.

Экинчиден, мындай окуучу башка ойлорго сынчыл мамиле кылат. Бул талапты ал өзүнүн элестөөсүнө да жайылтат.

Үчүнчүдөн, окуучу көйгөйлүү-изденүүчү мүнөздөгү тапшырмаларды жаңы кырдаалда билимди колдонуучу тапшырмаларды ийгиликтүү аткарат.

Чыгармачыл ой-жүгүртүүнүн белгилери ар бир окуучуда ар түрдүү даражада пайда болот. Аларды ар биринде калыптандыруу-окутуунун маанилүү милдеттеринин бири. Бул үчүн эффективдүү каражат таанып билүү тапшырмалары.

Тапшырмалар чыгармачыл ой жүгүртүүнүн кайсы билгичтиктерин жана көндүмдөрүн калыптандырат? Биринчиден, үйрөнүүлүчү кубулушту, өз алдынча анализдөө, аны негизги элементтерге бөлүү жөндөмдүүлүгү (шарт, себеп, каражат ж.б.). Экинчиден, бүтүндүн тутумундагы ар бир бөлүктүн ордун жана кызматын түшүнүү билгичтиги, негизги жактар менен өз ара аракетте болуу. Үчүнчүдөн, теориядан идеяларды, жыйынтыктарды, закон ченемдүүлүктөрдү, каралуучу материалга дал келүүчү логикада табууга даярдык. Акырында, ал кубулушту туура аныктоо билгичтигин камсыз кылат, башкача айтканда түшүнүктүн кайсы категориясына кирерин аныктайт.

Мугалим жаңы материалды баяндаган учурда окуучулар маалыматты даяр түрдө алышат, алардын ой жүгүртүү ишиндеги активдүүлүгү көп эмес. Ошондуктан окуучуларда жаңы билимге ээ болуу зарылчылыгы жана аларды колдонуу жолдорун негиздөө бардык учурда эле пайда боло бербейт. Аларда окуу эмгегинин чыгармачыл мүнөздөгү көндүмдөрү иштелип чыкпайт, изденүүчүлүккө ойлоп табуучулукка умтулуу стимулдашпайт. Креативдүүлүктүн жогорку деңгээли окуучуларда курчап турган жашоодо көйгөйдү өз алдынча табуу аны чечүүнү ишке ашыруунун планын куруу.

Жогорку класстын окуучулары өздөрү үчүн гана жаңы таанып-билүүчү тапшырмаларды аткарышпайт. Алар илимге белгилүү боло элек объективдүү жаңы билимдерди табышат. Алар окуу жана илимий практикалык мааниге ээ болгон чыныгы илимий-изилдөөчүлүк, рационализатордук, конструктордук-тандоочулук ишмердүүлүккө кирише алат. Изденүү кырдаалында окуучулар үйрөнүлүп жаткан курстун диалектикасын, алдыдагы иштин келечегин көрүүгө үйрөнүшөт. Ушундан улам, ал өзүнүн ой жүгүртүүсүнө көп кайрылат, фантазиясын колдонот, өз алдынча гипотезаларды чыгарат.

Мектептин өнүгүүсүнүн чыныгы этабы билимди өздөштүрүүнүн деңгээлин теориялык жактан жогорулатуу зарылдыгы менен байланыштуу. Психологдор аны окутуунун өнүктүрүүчү ролунун өсүшү менен закон ченемдүү байланыштырышат. Илимий билимдер мектепти куруунун

бардык этаптарында маалымат берүү кызматы бир топ ийгиликтүү аткарган, бирок аз даражада өнүктүрүүчүлүк кызмат аткарып келген, өнүктүрүп окуутунун азыркы концепциялары алынган маалыматтарды өздөштүрүү, терең түшүнүү. Системалоо үчүн жагымдуу шарттарды түзөт. Окуучунун акыл-эстик өнүгүшү бир катар себептер менен шартталат. Эң биринчи, ал төмөнкүлөрдөн көз каранды:

- үйрөнүлүп жаткан материал менен методдук мазмунунан көз каранды;
- окуучунун өнүгүү деңгээлинен, алардын курактык жана индивидуалдык-психологиялык өзчөлүгүнөн.

Билимди толук өздөштүрүүнү камсыздоо үчүн окуучуну өз алдынча иштин эффективдүү методдору жана ыкмалары менен куралдандыруу керек. Алар аны уюштуруунун рационалдуу эрежелерин билүүлөрү керек жана өзүнүн окуу ишмердүүлүгүндө аларды колдоно алуусу, ошондой эле өзүнүн психологиялык процесстерин кабыл алуу, эске тутуу, ой жүгүртүү ж.б. башкара билүүсү зарыл.

Акыл-эс өнүгүүсү көрсөткүчтөрдүн бирдиги менен мүнөздөлөт, алардын арасында белгилүү иерархия орун алган-жекеден жалпыга, үстүртөдөн тереңирээкке; Н.А.Мечинская билимдин бай запастары бир топ жогорку акыл эс өнүгүүсү менен бардык эле учурда дал келбесин белгилеген. Билимдин системалуулугунун даражасы окуучунун акыл-эсинин өнүгүүсүнүн мүнөздөмөсү үчүн негизги мааниге ээ. Жалпыланган окууну калып-тандыруу да зор мааниге ээ. Ошентсе да, эң маанилүү критерий болуп акыл-эс сапаты эсептелет [3].

Бардык ушул көрсөткүчтөр окутуунун баскычынын жогорулашы менен өзгөрүп турат. Билимдин запасы өсөт, анын системалуулугу сынчылдыгы көбөйөт, ийкемдүүлүгү артат. Окуутунун биринчи жылдарында балдардын таяныч көрсөтмөлөрүнө керек-төөлөрү байкалат. Берилген этапта алардын конкреттүү ой жүгүртүүсү калыптанып жаткан абстрактууга оң таасирин тийгизет. Орто жана жогорку мектеп курагында абстрактуу ой жүгүртүүнүн конкреттүү ой жүгүртүүгө таасири байкалат. Ал, образдар интерпретацияланып, жалпыланган билимдин эсебинен кабыл алуу рамкасы кеңейгенде көрүнөт.

Жогорку теориялык деңгээлдеги жаңы программалар окуучунун таанып-билүү активдүүлүгүн жогорулатууга жол ачат. Окуутунун жаңы мазмунун окуучунун өнүгүүсүнө тийгизген тааси-

ри эмнеден көрүнөт? Кайсы шарттарда бул таасир ийгиликтүү ишке ашат?

-Биринчиден, курстагы алып жүрүүчү идеяларды түшүнүүнүн негизинде окуу материалында изилдөөчүлүк байланышты орнотуу мүмкүнчүлүгү түзүлөт. Ушундан улам аны түшүнүү сапаттуу өзгөрөт, жалпыланат.

- Экинчиден, фактылык материалдын катыштык салмагынын кыскарышынан улам окуучулардын ашыкча иштөөсүнөн, айрыкча алардын механикалык эсин ашыкча жүктөөдөн четтей алабыз.

-Үчүнчүдөн, жаңы программалар мугалимдердин көңүлүн окуучулардын өз алдын-чалуулук ишиндеги рационалдык билгич-тиктерин жана көндүмдөрүн өнүктүрүүгө багыттайт.

Мектепте окуучулардын таанып-билүү ишмердүүлүктөрүнүн өз алдынчалыгын жана активдүүлүгүн өнүктүрүүнү, теориялык жөндөмдүүлүктөрүн өнүктүрүүнү камсыздоочу методикалык система түзүлгөн. Ал төмөнкүлөргө негизделген:

а) окуучуларды таануу процессинде негизги логикалык ыкмаларды өз алдынчалыкты колдонууга түрткү берүүчү методдор менен ыкмалардын педагогикалык жана психологиялык негизделген системасын колдонууга;

б) үйрөнүлүүчү материалдын маңыздык жагын ачып берүүгө ой жүгүртүүнүн багыт-талышын жогорулатуучу таанып-билүүчү тапшырмаларынын системасын колдонууга;

в) окуучулардын өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүктөрүнүн логикалык структурасын жана акыл эмгегинин ыкмаларын аңдоосун орнотууга;

г) окуучулардын ой жүгүртүү ишмердүүлүгүн стимулдаштыруучу субъективдүү факторлорду активдештирүү;

Бул система окуу процессин окуучулардын чыгармачыл умтулууларына байланышкан керектөөсүнө максималдуу жакындаштырат. Анын мүмкүнчүлүктөрүн туура колдонуу окуучулардын интеллектуалдык активдүүлүгүн, алардын креативдүү ишмердүүлүк-төрүнүн негизин калыптандырууга, жогорку сапаттагы билимге жетүүгө багыттоого мүмкүндүк берет.

Адабияттар:

1. Леонтев А.Н. Деятельность. Сознания. Личность.- М.: Полииздат, 1975.-304с.
2. Еникеев М.И. О Сущности процесса обучения и научных основах дидактики. // Советская педагогика, 1965, № 9.
3. Мечинская Н.А. Методология мышления школьников. // Советская педагогика М., - 1975. - №9. - с. 47-52.